

VECHILE BISERICI ORTODOXE ALE DEVEI

Pr. Prof. Univ. Dr. Florin DOBREI
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad

Abstract

Throughout time the Romanian parish of Devei had its own uninterrupted string of places of worship. The earliest known ecclesiastical building seems to have been a medieval stone church, now disappeared; passed in the first half of the fifteenth century, in possession of the Catholic community of Deva, it would have been then, around 1545-1560, the subject of another denominational transfer, being transformed into a Calvinist place of worship. Deprived of the possibility of worship, the Romanians built another cultic edifice, made of wooden beams, on one of the hills surrounding the old fair of Deva, so that in the middle of the 17th century, in the middle of the old cemetery “on the valley”, they built their own large stone church, in accordance with the liturgical needs of the community; it was completed in 1721-1727, at the expense of the Gheorghe Cantacuzino. Finally, in 1861, the protopope Ioan Papiu of Deva and the priest George Nicoară began the construction of a new place of worship, destined to become, according to the historian Nicolae Iorga, an episcopal cathedral (a goal that was only achieved in 2009); the church, completed in 1873, was completed – in appearance – during the interwar period (1927-1930), being consecrated on 1 November 1931.

Keywords

Deva, Orthodoxy - Catholicism - Reformation, churches, Romanian national-political movement, Deva and Hunedoara Bishopric

In partea centrală a județului Hunedoara, la poalele unui con vulcanic pe care se înalță impunătoarele ziduri ale cetății medievale care îi va fi dat și numele (atestată în anul 1269)¹, se găsește municipiul Deva. Fără a stăruii nici asupra începuturilor vieții ecleziastice de pe aceste meleaguri și nici asupra evoluției Ortodoxiei locale de-a lungul secolelor², plecându-se de la premisa simplă că orice obște creștină gravitează în jurul jertfei euharistice săvârșite în niște spații anume consacrate acestui scop, deci și urbea în discuție avându-și ca atare, de-a lungul secolelor, propriul șir neîntrerupt de lăcașuri de cult, studiul de față își propune să prezinte, din punct de vedere istoric, arhitectural și pictural, vechile biserici românești devene.

Astfel, cel dintâi edificiu ecleziastic cunoscut pare să fi fost – potrivit mai multor opinii – o biserică medievală din piatră, astăzi dispărută, situată pe actuala stradă George Barițiu, la aproximativ 15 metri spre răsărit de actualul lăcaș de cult reformat. O stampă din secolul al XVIII-lea, completată de câteva fotografii și de o descriere de epocă, ni-l înfățișează ca fiind un edificiu de mari dimensiuni (32×12 m), cu un altar poligonal nedecroșat și un naos dreptunghiular, spații consolidate prin opt contraforți înalți și prevăzute cu ferestre înalte și bolți ogivale de factură gotică; la vest se racorda un pronaos alungit tăvănit, cu luminatoare înguste, și un turn încorporat masiv, cu foișor în console și un coif evazat amplu, îmbrăcat în șiță, susținut de alți patru contraforți. Accesul la interior se făcea prin două uși, amplasate pe laturile de sud și de vest; cea dintâi era protejată de intemperii printr-un pridvor de zid deschis³.

Ca material de construcție s-a folosit piatra, unele blocuri, gata cioplite, fiind aduse tocmai din castrul roman de la Micia. Până în anul 1899, când, din pricina degradării pereților, s-a recurs la soluția dărâmării navei și a turnului (altarul s-a păstrat până în 1907), lăcașul a deserved obștea calvină a Devei; la circa o sută de metri spre apus s-a înălțat apoi, în perioada 1908-1910, actualul edificiu ecleziastic reformat⁴. Harta Ungariei din 1579, copia

¹ Coriolan SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1966, p. 198.

² Florin DOBREI, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2010, passim; Felicia Mariana ADĂSCĂLIȚEI, „Istoria vieții bisericești a românilor ortodocși deveni”, în Felicia Mariana ADĂSCĂLIȚEI, Ioan Sebastian BARA, Ioachim LAZĂR, Liviu LAZĂR (coord.), *Deva, monografie*, Editura Emia, Deva, 2016, pp. 164-203.

³ Ionuț CODREA, *Vechea biserică parohială a Devei*, Editura Cetate Deva, Deva, 2010, pp. 11-12, 16-19, 53-55, 71-73 (foto 5-10), 85 (foto 31).

⁴ Victor ȘUIAGA, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Deva. Contribuții monografice* (dact.), ed. a II-a, Deva, 1972, pp. 39, 40-42; Constantin TĂNĂSESCU, „Din trecutul municipiului

anonimă a planului topografic al lui Gerard Mercator din 1595, harta Sfântului Imperiu Romano-German din 1720⁵, ridicarea topografică iosefină din 1769-1773⁶, precum și conscripția efectuată în anii 1829-1831⁷ îi menționează destinația liturgică.

Data fiind prezența stemelor dinastiilor de Anjou și Jagiełło și a blazonului familiei Huniade, ca timp al ctitoririi acestei biserici a fost propusă perioada anilor 1370-1444⁸; această datare ar corespunde însă mai degrabă unei ample renovări, prilejuită, probabil, de o „translație” confesională a edificiului⁹. Șantierul în discuție a presupus supraînălțarea clopotniței și alungirea spre răsărit a nucleului inițial (anume o navă dreptunghiulară cu absida semicirculară decroșată, prevăzută cu o sacristie pătrată, anexată pe latura nordică) prin naosul și prin altarul descrise în paragraful anterior¹⁰.

În plus, jocul neprevăzutului a făcut ca la demolarea acestei biserici să apară, în toată splendoarea lor, câteva fragmente dintr-o valoroasă frescă medievală. Puținele relieve salvate prin decapare, operă a unui pictor format în mediul local transilvănean, înfățișează chipurile câtorva Sfinți Apostoli, ale unor sfinite necunoscute și ale magilor, îmbrăcați în costume cavaleriești de epocă, aducând daruri Pruncului Iisus, culcat în iesle; alte trei scene, anume „Întâmpinarea Domnului”, „Învierea lui Lazăr” și „Judecata de Apoi”, completează această suită iconografică. Toate sunt considerate a fi reprezentări tipice artei ecleziastice bizantine din secolele XIII-XIV¹¹.

Deva. De la prima atestare documentară până în secolul al XVI-lea”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an XX, 1986-1987, p. 163; I. CODREA, *Vechea biserică parohială a Devei*, pp. 59-60.

⁵ Arhivele Naționale ale României, *Hărți microfilmate privind teritoriul României* (CD), București, 2001.

⁶ http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Josephinische_Landaufnahme_pg183.jpg (accesat la 25.02.2024).

⁷ Bogdan CRĂCIUN, Ioan BOLOVAN (edit.), *Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 30.

⁸ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, p. 39; C. TĂNĂSESCU, „Din trecutul municipiului Deva”, p. 163; Constantin C. GIURESCU, *Istoria românilor*, ed. a II-a, vol. II, Editura All, București, 2000, p. 223; I. CODREA, *Vechea biserică parohială a Devei*, p. 13.

⁹ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 39, 42-45.

¹⁰ I. CODREA, *Vechea biserică parohială a Devei*, pp. 55-57, 85 (foto 32-33).

¹¹ Ioan D. ȘTEFĂNESCU, „Din viața neamului nostru. Mărturii sfințite”, în *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1940, p. 645; IDEM, *Arta feudală în țările române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, p. 61; Vasile DRĂGUȚ, „Iconografia picturilor murale gotice din Transil-

Pornind de la acest reper cronologic, s-a avansat ipoteza că, anterior anului 1300, reprezentanții nobilimii „valahice” din districtul militar de vean, cu încuviințarea voievodului ardelean Ladislau Kán (1294-1315), adversar declarat al pretențiilor absolutist-monarhice ale regalității maghiare și ale papalității în spațiul intracarpatic¹², ar fi putut iniția și susține financiar construcția unei biserici masive din piatră, act ctitoricesc deloc singular în Transilvania vremii; punerea acesteia sub protecția „Sfântului Ierarh Nicolae” (hram transmis și celorlalte biserici ortodoxe care i-au succedat în secolele următoare), orientarea altarului spre răsărit și fresca tipic bizantină ar putea constitui prin urmare, mărturii ale apartenenței ortodoxe inițiale a edificiului. După circa un secol, statutul confesional original al acestuia s-a modificat, lăcașul trecând în posesia comunității catolice; a fost fie cedat de urmașii primilor ctitori, catolicizați la acea dată, fie răpit în mod silnic de autorități. Întrucât credincioșii latini au îmbrățișat ulterior noua doctrină protestantă, edificiul a făcut, prin anii 1545-1560, obiectul unei alte „translații”, deserving obștea parohială reformată sau calvină¹³. În ceea ce privește edificiul ecleziastic dintru început catolic al Devei, închinat – după toate probabilitățile – „Sfântului Martin”, atestat în anii 1378 și 1433¹⁴, presupunem că acesta a fost dezafectat cultului și dărâmat în momentul preluării bisericii ortodoxe în discuție.

Privați de posibilitatea slujirii, românii și-ar fi edificat ca atare, pe una dintre colinele care înconjurau vechiul târg, cel puțin un lăcaș de cult, modest, din bârne; toponimele „Piatra Bisericii” și „Bisericuța”¹⁵, respectiv menționarea de către Nicolae Iorga a unei „bisericuțe de lemn, din care au mai rămas numai câteva scânduri în cimitir”¹⁶, constituie dovezi în acest sens. Aceasta a rămas în uz liturgic cel puțin până la mijlocul secolului al XVII-lea, când, în același străvechi cimitir „de pe Vale” (actualmente cimitirul central al Devei, încadrat de străzile Mihai Eminescu, Elena Văcărescu, Coziei

vania (considerații generale și repertoriu pe teme)”, în Vasile DRĂGUȚ (coord.), *Pagini de veche artă românească*, vol. II, Editura Academiei Române, București, 1972, pp. 67-69; I. CODREA, *Vechea biserică parohială a Devei*, pp. 36-43, 75-81 (foto 12-25).

¹² A se vedea pe larg: Tudor SĂLĂGEAN, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2007.

¹³ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 47-48.

¹⁴ I. CODREA, *Vechea biserică parohială a Devei*, pp. 28-29, 55.

¹⁵ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 21-22.

¹⁶ Nicolae IORGA, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, ed. a II-a, București, 1939, p. 187.

și Călugăreni), s-a ridicat un nou edificiu ecleziastic, de mari dimensiuni, în concordanță cu necesitățile liturgice sporite ale obștii.

Începuturile acestui lăcaș de închinare coboară, în timp, până prin anii 1640-1645, când comunității ortodoxe i s-a permis, cu mare greutate, ridicarea unei noi biserici de zid; condițiile impuse de către autoritățile maghiare calvine ale vremii fuseseră următoarele: obștea românească să ajute la întreținerea bisericii și a parohiei calvine (prin plata predicatorului, a dascălului, a clopotarului și a celui care trăgea ceasul din turlă), preoții ortodocși să nu iese cu crucea la Bobotează, la înmormântări sau la diferite litanii, să nu se bată toaca și nici să se tragă clopotele înaintea reformatilor¹⁷. Cu alte cuvinte, la 19 septembrie 1662, într-o scrisoarea adresată căpitanului Udvarhelyi János și dregătorilor domeniului fiscal al Devei, principele ardelean Apafi Mihály I (1661-1690), luând act de plângerea predicatorului local Szentgyörgyi, David dispunea ca

„iobagii noștri români din Deva și ceilalți români locuitori acolo să facă [pastorului n.n.] ori câte două zile de coasă ori să-i siliți, după obiceiul lor de mai înainte, ca de acum încolo să plătească de cap câte 50 de bani”, iar „preoților români să nu le îngăduiți niciun fel de ceremonie superstițioasă, nici să nu-i lăsați să împlinească niciun fel de rit potrivit cuvântului lui Dumnezeu și obiceiului creștin”¹⁸;

la 19 iulie 1679, principele întârea aceste dispoziții, impunând pedepse aspre pentru nerespectarea lor. Că acestor cereri nu li s-a dat curs o dovedește însă atât ancheta întreprinsă din ordin princiar la Deva, în noiembrie 1680, cât și reclamația parohului reformat către comitele suprem al Hunedoarei din 16 ianuarie 1694, în care se preciza că românii încălcaseră interdicția de a nu trage clopotele. Cu excepția muncii prestate sau a banilor plătiți, celelalte obligativități au fost anulate; actul care consfințea aceste realități, purtând data de 2 februarie 1694, a fost semnat de comitele Nalaczi István al

¹⁷ Ștefan METEȘ, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, ed. a II-a, vol. I, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1935, p. 327; V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 25-26; Ana DUMITRAN, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2004, p. 273.

¹⁸ Ioan LUPAȘ, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, Editura Casei Școalelor, Cluj, 1928, pp. 308-309.

Hunedoarei, de superintendentul calvin Veszprémi István și de mitropolitul ortodox Teofil al Ardealului (1692-1697)¹⁹.

În jurul anului 1650 biserica a trecut însă printr-un incendiu nimicitor. Reparată provizoriu, s-a degradat apoi treptat, încât la începutul secolului al XVIII-lea s-a făcut simțită nevoia unei renovări radicale, cu caracter de reconstrucție. Costurile au fost suportate de banul Gheorghe Cantacuzino al Olteniei (provincie anexată, în perioada anilor 1718-1739, Imperiului Habsburgic), fiul fostului domnitor Șerban Cantacuzino al Țării Românești (1678-1688), cel care a și înzestrat lăcașul cu toate cele necesare săvârșirii cultului; pe un *Apostol* din 1683 se însemnase:

„Acest Apostol l-am cumpărat popa Pătru ot Deva, din bani care au datu Măria Sa Gheorghie Cantacuzino pomana la biserica Devii, fiind titor Măria Sa și neamul Măriei Sale, ca să pomenească neamul Măriei Sale la aciastă biserică ... să fie anathema de 318 Părinți Sfinți. 1721 Februarie 2 zile”²⁰.

Lucrările s-au finalizat abia în 1727, an în care edificiul ecleziastic a fost amplificat spre vest, prin adosarea turnului-clopotniță; pisania de deasupra intrării (păstrată actualmente la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva) consemna următoarele:

„Cu ajutoriul Tatălui și cu îndemnaria Fiului și cu săvârșiria Duhului Sfânt s-au rădicat acest turn în zilele înălțatului împărat Carol și fiind arhieru Ardialului Măria Sa Domnul VI[ă]dică Io[a]n [Giurgiu Patachi (1723-1727) n.n.] și fiind protopop Ghiorghe Cioca [din] Hinedora și s-au rădicat cu cheltuiala dumnealui răpusatul Todor Grosa, fiind îngropat în beserică, și au lăsat pe găzdoaia Dumnealui, giupâneasa Fabiana Jujana, cu fiul dumnealor, Ioan Gros[a], și s-au rădicat de pomana dumnealor și a tot ne[a]mul dumnealor, cheltuind 530 florinți și fiind lângă dumneaei giupăn[ul] Săbău Mihai și giupănul Dragoș. Popi au fost Pop Ișt[van] cu Pop Iosif, Pop Gheorghe. Scris-am eu, Todor zidar. Văl[eat] 1727 mai 20. Cine o va strica să fie afurisit de H[risto]s”²¹.

¹⁹ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 26-27.

²⁰ Victor ȘUIAGA, „Biserica veche ortodoxă a Devei (1640-1865)”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an CXXVIII, 1980, nr. 25-26, p. 3.

²¹ Iosif POPOVICIU, Virgil OLARIU, Laurențiu CUREA, *Inscripția din turnul bisericii vechi gr. or. Deva* (ms.), Deva, 1912. A se vedea și Marius PORUMB, „Inscripții medievale românești din

Pictura vechiului iconostas din lemn, executată în stil brâncovenesc, se datorase „popii Ioan Zugravul” din Deva, slujitor al bisericii; ni s-au păstrat doar două icoane, anume cea a „Sfântului Arhanghel Mihail” și cea a „Sfântului Ierarh Nicolae”, făcute

„cu toată cheltuiala dumnealui jupan Petru cu jupâneasa Stanca, Gheorghie, Pena, Ana, Gheorghie, Maria ... ca să le fie pomană în veci”²².

Transferate la mijlocul secolului al XIX-lea la noua ctitorie ortodoxă a localității, acestea păstrau următoarele însemnări: „Prinu strădania și ostă-niala Sfinți[ei] Sale, părintelui popa Ioan, paroh Dev[ii], 1784, s-au zu[gră]vit aciastă s[fân]tă icoană cu cheltuiala dumisale, [a] răpăosatului Șipoș Șamu din Deva” și „S-au zugrăvit aciastă s[fâ]ntă icoană cu cheltuiala dumisale, j[upân] Sabău Iănășu, crâznic, anno 1784”²³. La acestea se adăugau alte două icoane pictate pe lemn (din secolul al XVIII-lea) și o alta pe pânză (din „1805 leat”). De asemenea, din același inventar mobil al bisericii făcuseră parte și două sfeșnice mici din lemn sculptat, respectiv mai multe cărți de cult, cu interesante însemnări făcute pe filele lor: *Apostol* (București, 1683), *Biblia* (București, 1688), *Triod* (Râmnic, 1731), *Penticostar* (Râmnic, 1743), *Liturghier* (Râmnic, 1759), *Octoih* (Râmnic, 1763), *Sfânta Evanghelie* (Sibiu, 1844), *Apostol* (Sibiu, 1851), cele 12 *Mineie* (Sibiu, 1854-1856), *Chiriacodromion* (Sibiu, 1855), *Biblia* (1856-1858), *Penticostar* (Sibiu, 1859) etc²⁴. Transferate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la noua biserică de zid a Devei, unele dintre icoanele și cărțile de cult menționate se păstrează în depozitul de artă și de carte veche al Protopopiatului Ortodox din Orăștie²⁵; altora li s-a pierdut definitiv urma.

După un secol și jumătate de ființare, întrucât lăcașul de închinare devenise neîncăpător pentru comunitatea românească deveană în continuă creștere,

Transilvania”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, an XXI, 1978, p. 313; V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, p. 52.

²² Marius PORUMB, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 109.

²³ Nicolae IORGA, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, vol. II, Atelierele Grafice „Socec & Co”, București, 1906, pp. 86-87.

²⁴ N. IORGA, *Scrisori și inscripții*, II, pp. 86-87; Victor ȘUIAGA, „Catedrala «Sf. Nicolae» din Deva”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an CXXIX, 1981, nr. 37-38, p. 2.

²⁵ Arhiva Protopopiatului Ortodox Orăștie, *Registru-inventar al fondului de carte veche și icoane al Protopopiatului Ortodox Român Orăștie*, f. 34-v, 50v, 52v-53.

protopopul Ioan Papiu (1859-1891)²⁶ și preotul George Nicoară (1855-1902), cu binecuvântarea Sfântului Ierarh Andrei Șaguna, au demarat în anul 1861, la poalele cetății Devei, lucrările de construcție ale unui alt edificiu ecleziastic. La scurtă vreme, ajungându-se însă într-un mare impas financiar, s-a luat decizia desfacerii zidurilor altarului și ale navei vechii biserici din cimitir²⁷, piatra recuperată fiind transportată și refolosită la ridicarea noului lăcaș de închinare, preconizat a deveni – potrivit marelui istoric Nicolae Iorga²⁸ – catedrală episcopală; în fapt, intenția marelui ierarh ardelean fusese aceea de înființare în localitate nu doar a unui centru eparhial, ci și a unui gimnaziu superior românesc²⁹, obiective rămase însă, la acea dată, nematerializate.

Prin urmare, din acea biserică semețată se mai păstrează astăzi doar turnul-clopotniță masiv, din blocuri mari din piatră fățuită, aduse din carierele de deasupra orașului, prevăzut cu un foisor deschis din lemn și cu o fleșă etajată zveltă; învelitoarea din șită – reînnoită în anul 2022 – îi conferă un farmec arhaic aparte. Ușa de la parterul clopotniței, prin care se realiza odinioară accesul în naos a fost zidită, iar în spațiul navei și al altarului, în timp, s-au săpat morminte. Retencuit în 1954³⁰, acest turn figurează, din 1955, pe lista – reactualizată în anul 2015 – a monumentelor istorice românești de categorie A (HD-II-m-A-03229)³¹. Clopotul său mic – de altfel singurul păstrat – îi cheamă pe mai departe la rugăciune pe credincioșii de pe aceeași „Vale” a Devei, însă dintr-o altă turlă, cea a bisericii parohiale cu hramurile „Sfântul Vasile cel Mare” și „Sfinții Mucenici și Mărturisitori Ardeleni” (ridicată în două etape, între anii 1954-1957 și 1996-2000, în incinta aceleiași cimitir)³².

Reîntorcându-ne la lăcașul de închinare de la poalele cetății, lucrările propriu-zise de construcție s-au prelungit până în anul 1873; interiorul rămăsese însă netencuit, iar utilarea cu cele necesare săvârșirii cultului era

²⁶ Cu privire la viața și la activitatea acestuia ca protopop al Devei a se vedea: Florin DOBREI, „A fighter for the national ideal – archpriest Ioan Papiu of Deva”, în Sorin ȘIPOȘ, Ioan Aurel POB, Dan Octavian CEPRAGA, Ion GUMENĂI, Adriana Cecilia NEAGU (coord.), *La nazione immaginata. Concetti e tappe nella costruzione dell'identità nazionale Europea*, supplement no. 2 of *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, an XXVI, 2017, pp. 45-58.

²⁷ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 35, 63.

²⁸ N. IORGA, *Neamul românesc*, p. 187.

²⁹ Ioan LUPAȘ, *Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Sibiu, 1909, p. 167.

³⁰ [Redacția], „Ajutorări”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an IV, 1955, nr. 1-3, p. 35.

³¹ <http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-HD.pdf> (accesat la 25.02.2024).

³² Florin DOBREI, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2011, pp. 297-298.

precară. Drept urmare, deși sfințit provizoriu la 6/18 decembrie 1874, adică în ziua prăznuirii ocrotitorului său spiritual, Sfântul Ierarh Nicolae, lăcașul de mari dimensiuni, „tip sală” (plan specific majorității ctitorilor ecleziastice transilvănene ale epocii), a fost finalizat abia după un deceniu, în anul 1885, prin tencuirea pereților și a iconostasului inițial de zid³³.

În timp au survenit însă diferite stricăciuni. Ca atare, în anul 1902, din inițiativa preotului și protopopului devesan George Romanul (1861-1908), s-a purces, în urma unei licitații publice de executare a lucrărilor³⁴, la deschiderea unui nou șantier³⁵, care a presupus consolidarea zidurilor prin punerea unor legături de fier și înlocuirea vechii boltituri, cheltuieli ridicate la suma de 12.000 de coroane, bani strânși din donațiile credincioșilor. Astfel prime-nită, ctitoria devesană a fost resfințită în ziua de 27 octombrie / 9 noiembrie 1902³⁶. Cum biserica își păstra pe mai departe aspectul simplu inițial, fiind prevăzută cu o clopotniță scundă, flancată de două turnulețe ornamentale, campania de strângere de fonduri pentru preconizata supraînălțare a zidurilor și înfrumusețare interioară și exterioară a lăcașului a continuat atât în perioada de dinaintea înfăptuirii marelui deziderat național din 1918, cât și în anii care au urmat; în perioada interbelică amintim implicarea nemijlocită a Societății femeilor ortodoxe române „Altarul” din Deva și a Societății religioase culturale „Sfântul Gheorghe” a tinerimii adulte din Deva³⁷.

În forma actuală, biserica a fost definitivată abia în anii 1927-1928, în cadrul unui amplu șantier de consolidare și de renovare, coordonat de arhitectul Constantin Purcariu din Lugoj. În urma acestor lucrări, pereții au fost

³³ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 35-37.

³⁴ „Publicare de licitațiune”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an V, 1902, nr. 26, p. 106 (reluare a licitației și în: *Telegraful Român*, Sibiu, an 1902, nr. 27, p. 110 și nr. 29, p. 118).

³⁵ Din nefericire, deși *Protocolul de esibite protopresbiterale* redă cotele mai multor documente care fac trimitere la acest șantier de primenire a bisericii, acestea nu ni s-au păstrat în Arhiva Protopopiatului Deva.

³⁶ „Din Deva. Sfințirea bisericei gr. ort. române”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an L, 1902, nr. 123, p. 500. Alte detalii privitoare la acest important eveniment din trecutul obștii parohiale devesane se regăsesc în două numere ulterioare ale aceleiași gazete ecleziastice din Sibiu (a se vedea: „Sfințirea bisericei din Deva”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an L, 1902, nr. 125, p. 508 și nr. 126, pp. 511-512), precum și într-o cunoscută foaie național-politică din Orăștie: „De la Deva. Sfințirea bisericii”, în *Libertatea*, Orăștie, an I, 1902, nr. 47, pp. 1-2.

³⁷ „Mulțămile publice”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LV, 1907, nr. 22, p. 91; „Întrunirea a cincea”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LXX, 1922, nr. 1, p. 3; „Societatea religioasă culturală «Sf. Gheorghe» a tinerimii adulte din Deva”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LXXVI, 1928, nr. 3, p. 3; „Act de mulțumire”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LXXVI, 1928, nr. 52, p. 3 etc.

înălțați cu șase metri, iar naosul s-a individualizat prin delimitarea spațiului interior prin două rânduri de coloane, respectiv prin suprapunerea sa de către o turlă octogonală zvoltă, depășită, ca verticalitate, doar de clopotnița patrulateră (de 37 m), cu terminații octogonale, străjuită de opt turnulețe miniaturale, ridicată deasupra intrării apusene; altă ușă, precedată – la rându-i – de un pridvor deschis, se găsește pe latura sudică a navei. Tot atunci, la interior și-au făcut apariția două balcoane laterale ample și un altul, pe latura de vest, destinat corului, s-a repavimentat totul cu mozaic, iar pentru iluminatul natural s-au tăiat în grosimea zidurilor 33 de ferestre rotunde la parter și alte 24, în semicerc, la etaj. Acoperișul s-a făcut din tablă. Exteriorul a fost retencuit în alb, pereții fiind ornamentați, în relief, cu cruci și cu un brâu de nișe, menite a fi pictate. Dimensiunile bisericii erau de 40 metri lungime și 14 metri lățime, rezultând o suprafață totală de 560 m². În anii 1929-1930 s-a adăugat iluminatul electric și s-au achiziționat trei candelabre mari metalice, mobilierul din lemn de stejar și un frumos iconostas, din același material, sculptat în atelierele Școlii de Arte și Meserii din Deva, pe cheltuiala Dr. Petru Groza și a soției acestuia, Ana. Tot atunci au fost pictate și cupolele bisericii, iar pereții au fost împodobiti cu modele naționale și cu semnul sfintei cruci de către talentatul artist Alexandru Papp (1868-1949) directorul „Școlii de Belle Arte” din Cluj³⁸; după o jumătate de secol, în urma unei alte ample renovări, derulate în perioada anilor 1978-1985, peste acest decor mural s-a suprapus o nouă pictură, de factură neobizantină, realizată de profesorul Bogdan Mihai Mociulschi din București, ajutat de trei ucenici: Petru Schipor, Simion Seserman și Ștefan Tomescu³⁹. În fine, amintim și procurarea, în aceeași perioadă, a trei clopote noi, turnate – potrivit celor însemnate pe ele – „la anul 1921, din material donat de Ministerul de Război, dovedind la câștigarea acestui material multă bunăvoință Lt. col. Constantin Pruniștean, fecior de popă din Bălcești, [jud.] Vâlcea, prin intervenția și ajutorul dr. Petru Groza, deputatul Devei și ministru al Ardealului”.

Drept urmare, „fundamental renovată și frumos pictată”, iar la 9 noiembrie 1930 „provisor sfințită de p[roto]popul de la Băița, asistat de 12 preoți”⁴⁰, biserica a fost târnosită abia în ziua de 1 noiembrie 1931, de către mitropo-

³⁸ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, pp. 39-40.

³⁹ F. DOBREI, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, pp. 293-294.

⁴⁰ Arhiva Protopopiatului Ortodox Deva (în continuare: APOD), doc. 153/1931, f. 1v.

litul Nicolae Bălan al Ardealului (1920-1955)⁴¹. Hrisovul întocmit cu acel prilej suna astfel:

„Sfințitu-s-a această biserică întru mărirea lui Dumnezeu celui atotputernic, în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, cu hramul «Sfântul Nicolae», prin rugăciunile Înaltpreasfințitului Domn Dr. Nicolae Bălan, Arhiepiscop al Arhiepiscopiei ortodoxe române de Alba Iulia și Sibiu și Mitropolit al Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana și Maramurăș, în zilele preainălțatului și de Hristos iubitorul regelui tuturor Românilor, Carol II, fiind paroh Nicolae Duma, în ființa de față a celor mai jos iscăliți. Deva, anul Domnului 1931, în ziua întâia. † Nicolae, arhiepiscop și mitropolit. As[esor consistorial] George Proca. Prot[opop] Ioan Duma de la Petroșani. Iosif Morariu, prot[opop de Dobra]. Dumitru Secărea, prot[opop de] Băița. Dr. Vasile Oană, prot[opop de] Hunedoara. Ieronim Ciocan, protopop de Hațeg. Protopop Iuliu Josan [de Ilia]. George Popoviciu, paroh în Sântandrei. Pr. Adam Lula, preot [în] Simeria. Pr. A[limpiu] Oprea, [preot în] Săcărâmb. Pr. Emilian Șinca, [preot în] Ani-noasa. Pr. Seb[astian] Ciocan, [preot în] Petrila - Reg[ele] Ferd[inand]. Preot Nicolae Duma, paroh Deva II. Diacon Ioan Dinu de la Sf[ânta] Mitropolie, Sibiu”⁴².

Evenimentul, la care a fost invitată să participe întreaga preoțime din „tractul protopresbiteral” devenă⁴³, beneficiase de o atență pregătire, „programul stabilit pentru ocasiunea sfințirii bisericii din Deva” fiind adus la cunoștința publicului, de către „Consiliul parochial al bisericii ortodoxe române din Deva”, încă din 20 octombrie 1931⁴⁴.

⁴¹ „Arhipăstorul nostru în misiune”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LXXVIII, 1931, nr. 79-80, pp. 1-2.

⁴² APOD, doc. 136/1931, f. 1-v.

⁴³ Textul circularii trimise cu acel prilej, purtând semnătura administratorului protoprezbiterial Iosif Morariu, protopopul Dobrei, avea următorul conținut: „Onorată preoțime tractuală, cu deosebit respect Vă încunoștiințez – și prin Cuc[erniciile] Voastre întreg poporul credincios – că Î. P. S. Sa Ar[hie]p[isco]pul și Mitropolitul nostru va sfinți (târnos) biserica din Deva. Duminecă, la 1 Noemvrie 1931, sunteți toți (cari nu veți fi împiedecați de forță majoră) invitați pentru ca, la ora 12.30, să ne prezentăm la recepție. La serviciul sfințirii vor celebra numai 4 preoți din tract, anunțați special. Oficiul Protopopesc Deva, la 20 octomvrie 1931. Iosif Morariu, adm[inistrator] p[rotopo]psc”. Cf. APOD, doc. 303/1931, f. 1.

⁴⁴ APOD, doc. 127/1931, f. 1-2.

De-a lungul vremii, lăcașul de cult în discuție nu a avut doar o importanță de ordin bisericesc (liturgic), ci și una istorică, de vreme ce zidurile sale au fost martorele unor momente de mare însemnătate; prezentăm doar câteva dintre acestea. Astfel, în cursul anului 1877, în catedrala „Sfântul Ierarh Nicolae” s-au rostit neîncetat rugăciuni pentru odihna sufletelor ostașilor români căzuți pe câmpurile de luptă, respectiv s-au organizat colecte în bani și în obiecte pentru ajutorarea răniților, a văduvelor și a orfanilor de război; aceleași rugăciuni s-au înălțat apoi și în anii celor două mari conflagrații mondiale⁴⁵. Apoi, la 10 martie 1883, în cadrul unei mari conferințe românești găzduite de același lăcaș de închinare de vean, s-a cerut folosirea limbii române în administrație și justiție, redobândirea autonomiei Transilvaniei și numirea de funcționari români în toate domeniile vieții publice; cel care i-a întâmpinat – în interiorul și în afara lăcașului de cult – pe cei peste 2.000 de invitați prezenți (avocați, preoți, dascăli, țărani etc.) a fost protopopul Ioan Papiu, care cu o lună înainte, la 17 februarie 1883, protestase fațăș împotriva legiurilor Trefort⁴⁶. După trei decenii, aflând de tragica moarte a marelui aviator Aurel Vlaicu din Bințiți (în prezent localitatea natală îi poartă numele), românii din Deva au participat la slujba religioasă ținută în aceeași biserică în ziua de 21 septembrie 1913, în timp ce pe turnul acesteia, timp de trei zile, a stat arborat drapelul îndoliat; tot atunci s-a inițiat și o colectă publică pentru ridicarea unui monument închinat acestuia, idee însă care nu s-a putut materializa nici atunci și nici ulterior⁴⁷. La 7 noiembrie 1918, aici s-au constituit, sub președinția unui alt protopop de vean, dr. Ioan Dobre (1909-1928), „Consiliul Național Român” și „Garda Națională Română” din Deva⁴⁸, iar la 27 noiembrie 1918, aceiași înflăcărați patrioți deveni,

⁴⁵ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, p. 38; Mircea PĂCURARIU, „Preoțimea hunedoreană sprijinitoare a năzuințelor poporului în cursul veacurilor”, în *Mitropolia Banatului, Timișoara*, an XVIII, 1968, nr. 10-12, p. 102.

⁴⁶ „Procesul criminal pentru agitațiune contra oratorilor de la conferența românilor din comitatul Hunedoarei, ținută în Deva la 10 Martie 1883”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an XXXI, 1883, nr. 11, pp. 464-465; „Procesul din Deva”, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an XLVIII, 1885, nr. 69-84 (pe larg); Ion FRĂȚILĂ, Vasile IONAȘ, Dumitru BARNA, Viorel VĂNĂTORU (edit.), *Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene (1848-1920)*, București, 1990, doc. 128-129, pp. 249-251; Gelu NEAMȚU, „Din lupta intelectualității hunedorene împotriva dualismului austro-ungar (1881-1883)”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an V, 1968, pp. 266-274 etc.

⁴⁷ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, p. 38.

⁴⁸ Aurel DECEI, „Procesele-verbale ale ședințelor Consiliului Național Român din Deva și alte documente privind comitatul Hunedoara în anii 1918-1919”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an V, 1968, p. 311; Ion FRĂȚILĂ, Vasile IONAȘ, „Aportul populației din județul

în adunarea cercului electoral Deva, i-au ales pe cei cinci delegați ai lor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia⁴⁹; pe toată durata acelor evenimente, un mare drapel tricolor a fluturat pe turnul bisericii, iar în ziua mult așteptată de 1 Decembrie 1918 românii din Deva s-au adunat, plini de însuflețire, în lăcașul de cult, mulțumind lui Dumnezeu pentru realizarea mărețului vis. În fine, la scurtă vreme, anume în ziua de duminică, 15 decembrie 1918, în biserica devenă au pășit ofițerii și ostașii Regimentului 10 Vânători al Armatei române, cu drapelul unității, primind aici binecuvântarea preoților și ovațiile poporului⁵⁰.

De amintit apoi și faptul că pragul sfântului lăcaș a fost trecut, de-a lungul anilor, de numeroase personalități ale vieții ecleziastice, culturale și național-politice românești, precum istoricii Nicolae Densușianu (circa 1880), George Barițiu (1882 și 1884) și Nicolae Iorga (1906), mitropoliții Andrei Șaguna (1865, 1867 și 1868), Miron Romanul (1874 și 1896) și Nicolae Bălan (1931, 1933 și 1948) ai Ardealului, patriarhii Alexei I al Rusiei (1947), Teocrist Arăpașu (1994) și Daniel Ciobotea (2009 și 2014)⁵¹ ai României etc. În fine, trebuie consemnată și prodigioasa activitate a corului catedral, înființat în 1861 de către dascălul confesional George Lorințiu din Deva și reînviat ca și cor bărbătesc în anul 1893 (transformat, în 1896, în cor mixt)⁵²; reorganizată în anul 2000, sub bagheta dirijorului Paul Dorin Kladni, corala mixtă postdecembristă „Anastasis” a fost relocată – în 2017 – la biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Deva, fiind înlocuită de actuala corală mixtă a Catedralei Episcopale „Sfântul Ierarh Nicolae” (înființată în anul 2014), dirijată de pr. dr. Daniel Nicolae Balea⁵³.

Îndeplinind, din 29 noiembrie 2009, rolul de catedrală a tinerei Episcopii a Devei și a Hunedoarei, biserica a trecut, în anii următori, printr-o nouă și

Hunedoara la unirea Transilvaniei cu România”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an XIV, 1979, pp. 467-471.

⁴⁹ Paul ABRUDAN, Mircea STOIA, „Contribuția hunedorenilor la desăvârșirea unității de stat a României”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an XV, 1981, p. 267; Adela HERBAN, „Participanți hunedoreni la Marea Unire”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an XVIII-XIX, 1984-1985, pp. 309-312.

⁵⁰ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, p. 38.

⁵¹ V. ȘUIAGA, *Istoria Bisericii*, p. 39; Florin DOBREL, *Slujire și mărturisire. Episcopia Devei și a Hunedoarei la zece ani de la înființare*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2019, pp. 364-370, 383.

⁵² A se vedea, pe larg, Victor I. ȘUIAGA, Traian GIURA, Gheorghe BERCEA, *Corală Catedralei „Sfântul Nicolae” din Deva*, Editura Mirton, Timișoara, 2005, 179 p.

⁵³ F. DOBREL, *Slujire și mărturisire*, pp. 304-305.

cuvenită primenire⁵⁴, iar începând cu anul 2022 a intrat într-un amplu proces de redecorare iconografică, șantier presupunând repictarea – în tehnica „frescă” – a întregii suprafețe interioare a pereților de către o echipă de pictori coordonată de profesorul Constantin Cătălin Băluț. În ziua de 29 iunie 2014 catedrala a primit, din inițiativa episcopului Gurie Georgiu, și un hram de vară, prin punerea sa nu doar sub pavăza ocrotitoare a Sfântului Ierarh Nicolae (vechiul hram), ci și sub cea a Sfinților Apostoli Petru și Pavel, în același an proclamați sfinți ocrotitori ai municipiului Deva. De asemenea, în urma înființării mănăstirii „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” în anul 2015 (pe seama ieromonahilor și a maicilor de la Centrul Eparhial), până la construcția unui lăcaș de închinare propriu, parte a unui complex monahal aflat actualmente în faza de construcție la marginea urbei, rolul de biserică mănăstirească a fost preluat de aceeași catedrală⁵⁵.

Acestea ar fi, așadar, istoricele lăcașuri ortodoxe românești ale Devei, martore ale atâtor rugi înălțate către Dumnezeu, dar și ale atâtor zbateri. Peste cele medievale s-a așezat cu totul colbul necruțător al timpului (și – inerent – al uitării); un alt edificiu ecleziastic, prin turnul-clopotniță rămas ca mărturie, se încăpățânează să reziste, semeț, vremurilor, iar cea din urmă biserică prezentată, deserving liturgic obștea celei mai vechi parohii ortodoxe devene, îndeplinește, de un deceniu și jumătate, și rolul de catedrală episcopală.

⁵⁴ F. DOBREI, *Slujire și mărturisire*, p. 383.

⁵⁵ F. DOBREI, *Slujire și mărturisire*, pp. 358, 383-385.